

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวความคิดและทฤษฎี

ในการศึกษาวิจัยเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของประชาสังคมในจังหวัดนครสวรรค์ ผู้วิจัยพิจารณาเห็นว่าประชาสังคมมีบทบาทที่สำคัญที่จะทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและเมื่อชุมชนมีความเข้มแข็งย่อมส่งผลกระทบต่อการแก้ไขวิกฤติของประเทศที่กำลังเผชิญอยู่ในการที่ประชาสังคมจะเกิดขึ้น ได้ต้องได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายโดยเฉพาะประชาชนในท้องถิ่น ดังนั้นกรอบแนวคิดที่จะนำมาใช้เป็นแนวทางในการวิจัยประกอบด้วย

1. แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน
2. แนวความคิดเกี่ยวกับประชาสังคม (Civil Society)
3. แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน (People's Participation)
4. แนวคิดการพึ่งพาตนเอง

2.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคือการให้โอกาสแก่ชุมชนได้แสดงความสามารถออกมา โดยการให้ชุมชนตัดสินใจแก้ไขปัญหา และจัดการพัฒนาด้วยพลังของคนในชุมชนเอง โดยมีแนวคิดมาจากรื่องของการพัฒนาที่มีคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนาดังคมแบบองค์รวม การเพิ่มศักยภาพของชุมชน

การพัฒนาที่มีคนเป็นศูนย์กลาง หมายถึง การพัฒนาของประชาชน โดยประชาชนและเพื่อประชาชน

การพัฒนาแบบองค์รวม หมายถึง การพัฒนาที่ทุกฝ่ายในสังคมมีโอกาสได้รับผลประโยชน์จากพัฒนาไปพร้อม ๆ กันในทุกด้านโดยการเพิ่มศักยภาพและสร้างสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในการพัฒนาตนเองในการร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมตัดสินใจ เพื่อให้สามารถร่วมผลักดันให้สังคมเป็นไปตามที่ต้องการ

การเพิ่มศักยภาพของชุมชน เป็นการส่งเสริมสนับสนุนให้ชุมชนมีความเข้มแข็งที่สามารถกำหนดทิศทาง คุณค่า วิธีการดำเนินชีวิตที่เพียงพอและมีเอกลักษณ์ของตนเองในขณะเดียวกันสามารถปรับตัวรับรู้เท่าทันกับสภาพแวดล้อมด้านต่าง ๆ ภายนอกชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป

กระบวนการในการเพิ่มศักยภาพและความเข้มแข็งของชุมชน ประกอบด้วย

1. การทำให้องค์กรชุมชนแข็งแกร่งมีเครือข่ายเชื่อมโยงกัน เพื่อเกื้อกูล ส่งเสริมประชาสังคมและความเข้มแข็งของชุมชน

2. การดำรงรักษาแบบแผน ความคิด คุณค่า จิตสำนึกที่ดำรงมาของชุมชน

3. การสร้างเสริมกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยเชื่อมโยงกับเครือข่ายขององค์กรหน่วยงานภายนอก

ลักษณะของชุมชนที่มีความเข้มแข็งมีลักษณะดังนี้

1. สมาชิกมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองและชุมชนที่จะแก้ปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง

2. สมาชิกมีจิตสำนึกของการพึ่งตนเอง เอื้ออาทร รัก และห่วงใยซึ่งกันและกันและพร้อมที่จะร่วมกันแก้ไขปัญหของตนและชุมชน

3. สมาชิกมีการคัดเลือกผู้นำที่หลากหลายด้วยตนเองและต่อเนื่อง

4. ชุมชนมีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจนเป็นวิถีของชุมชน ซึ่งขับเคลื่อนโดยผู้นำองค์กรชุมชน ในลักษณะเปิดกว้าง โปร่งใส และมีการแสดงความรับผิดชอบที่สามารถตรวจสอบได้

5. สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชน กำหนดวิสัยทัศน์ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ติดตามประเมินผลการแก้ปัญหาและการพัฒนาชุมชนผ่านกระบวนการของชุมชน

6. มีแผนของชุมชนในการพัฒนาทุก ๆ ด้านของชุมชน ที่มุ่งการพึ่งตนเอง เอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกทุกคนและหวังผลการพัฒนาที่ยั่งยืน

7. การพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นการพึ่งเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ ไม่ใช้การพึ่งพาตลอดไป

8. มีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีการพัฒนาอื่น ๆ ในลักษณะของการมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียม

อมรฤทธิ์ เอมะปาน (2543 : 27) ได้เสนอกรอบคิดการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนว่า ในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนจะต้องมีคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา การพัฒนาเป็นแบบสหวิชาการและและการทำงานร่วมกันกระบวนทัศน์ใหม่ (New Paradigm) โดยมีสาระดังต่อไปนี้

1. การพัฒนาโดยมีคนเป็นศูนย์กลาง (People Centered) มีลักษณะดังนี้

1.1 ร่วมมือกันอย่างพันธมิตรที่เท่าเทียมกัน

- 1.2 กระตุ้นและท้าทายกันในการเสริมพลังความพยายามพัฒนา
 - 1.3 มาตรการกำหนดมาจากเบื้องต้น การเพิ่มประสิทธิภาพของผู้ทำงาน
- อย่างต่อเนื่อง
- 1.4 รูปแบบ เทคนิค วิธีการ ที่ถ่ายทอดลงให้ประชาชนต้องเปลี่ยนเป็นการให้ประชาชนเข้าถึงข้อมูลและแหล่งทรัพยากร
 - 1.5 การอำนวยความสะดวกให้ประชาชนวางแผนงานโครงการพัฒนาปฏิบัติในการสนับสนุนการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง
 - 1.6 การจัดการให้ปฏิบัติจนเป็นนิสัย เป็นการให้มีส่วนร่วม
2. การพัฒนาแบบสหวิทยาการรวม (Holistic Approach) มีลักษณะดังนี้
- 2.1 พัฒนาค้น ชุมชน สังคม ทั้งระบบ
 - 2.2 วิสัยทัศน์รวมทุกด้าน คิดแบบรวบยอด
 - 2.3 วางแผนยึดหลักพื้นที่จากส่วนท้องถิ่นถึงระดับชาติ
 - 2.4 ประชาชนในพื้นที่ มีการทำแผนและจัดการด้วยตนเอง
 - 2.5 กรอบงานของระดับบน ต้องทำเพื่อเสริมพลังคนระดับล่างและสร้างบรรยากาศให้สามารถเป็นไปได้
 - 2.6 แผนย่อยของการพัฒนาต้องอยู่ภายในกรอบของแผนรวม
 - 2.7 เทคนิค และงานที่ต้องเชื่อมโยงกับงานอื่นที่เกี่ยวข้องร่วมกัน
3. ความเข้าใจใหม่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วม (New Participation) การทำงานแบบมีส่วนร่วมสามารถแบ่งเป็น 5 ประการ
- 3.1 ต้องมีความต่อเนื่อง ผสมผสานและทำไปพร้อมกันทั้งระบบ (ongoing whole system)
 - 3.2 เป็นการเปลี่ยนแปลงไปช้า ๆ อย่างธรรมชาติ และเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา (organic dynamic)
 - 3.3 เป็นกระบวนการสร้างสรรค์เกี่ยวกับการเรียนรู้ทักษะการปฏิบัติ (learnable skill)
 - 3.4 ต้องการความยอมรับอย่างเปิดเผยจากทุกคนที่เกี่ยวข้อง (commit to openness)
 - 3.5 ชุมชนประกอบด้วยบุคคลที่มีส่วนได้ส่วนเสีย ความต้องการที่เหมือนกันรวมตัวกันทำงาน

ชุมชนที่เข้มแข็งต้องมีองค์ประกอบดังนี้

1. มีบุคคลหลากหลายที่รวมตัวกันอย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ
2. มีเป้าหมายร่วมกันและยึดโยงเกาะเกี่ยวกันด้วยผลประโยชน์สาธารณะและของ

สมาชิก

3. มีจิตสำนึกของการพึ่งตนเอง รักและเอื้ออาทรต่อกันและมีความรักท้องถิ่น รักชุมชน
4. มีอิสระในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ
5. มีการระดมใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างเต็มที่และมีประสิทธิภาพ
6. เรียนรู้ เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายเป็นแนวราบและติดต่อสื่อสารกันหลากหลาย

รูปแบบ

7. มีการจัดทำกิจกรรมที่เป็นสาธารณะของชุมชนอย่างต่อเนื่อง
 8. มีการจัดการบริหารงานกลุ่มที่หลากหลายและเครือข่ายที่ดี
 9. มีการเสริมสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่หลากหลายของชุมชนสืบทอดกันตลอดไป
- กระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน
1. ส่งเสริมศักยภาพ กรรมการหมู่บ้านในการเป็นแกนเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดย

ชนโดย

- สร้างจิตสำนึกของประชาชนกลุ่ม/องค์กรให้มีส่วนร่วมในกระบวนการแก้ปัญหา ผลกระทบของวิกฤต
- เพิ่มความสามารถของผู้นำหมู่บ้าน ในการวิเคราะห์สถานการณ์ การจัดทำแผน และการดำเนินงานตามแผน
- จัดเวทีการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชน ชาวบ้าน และผู้มีส่วนได้เสีย เพื่อร่วมกันวิเคราะห์สถานการณ์ผลกระทบของวิกฤตที่มีต่อชุมชน วางแผนแก้ไขปัญหา ติดตามการปฏิบัติตามแผนและประเมินผลการปฏิบัติงานร่วมกัน
- ส่งเสริมการสร้างเครือข่ายระหว่างหมู่บ้าน

2. ส่งเสริมศักยภาพ องค์การบริหารส่วนตำบล/สภาตำบล ในการเป็นแกนสนับสนุน

การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในตำบล โดย

- พัฒนาทัศนคติขององค์การบริหารส่วนตำบล/สภาตำบล ให้ยอมรับและสนับสนุนกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการแก้ปัญหาวิกฤต
- เสริมสร้างขีดความสามารถขององค์การบริหารส่วนตำบล/สภาตำบล การบริหาร จัดการในกระบวนการแก้ปัญหาผลกระทบของวิกฤต
- ส่งเสริมบทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบล/สภาตำบลในการสนับสนุน

กรรมการหมู่บ้าน จัดเวทีการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาผลกระทบของวิกฤต

3. สนับสนุนการส่งเสริมศักยภาพของกรรมการหมู่บ้านและองค์การบริหารส่วนตำบล/สภาตำบล โดย

- จัดตั้งกลุ่มแกนระดับตำบล ให้สนับสนุนการบริหารจัดการพัฒนาและวิชาการให้แก่หมู่บ้าน
- สร้างและพัฒนาเครือข่ายระหว่างกรรมการหมู่บ้าน องค์การบริหารส่วนตำบล สภาตำบล ให้ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สนับสนุนศูนย์ข้อมูลในการให้ข้อมูลแก่หมู่บ้านในการจัดทำแผน

2.1.2 แนวคิดเกี่ยวกับประชาสังคม (Civil Society)

ประเวศ วะสี (อ้างใน ชูชัย, 2541 : 3-36) ได้ให้ความหมาย ความเป็นชุมชนหมายถึง การที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติร่วมกัน หรือความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกัน หรือมีการรวมกลุ่มกัน จะอยู่ห่างกันก็ได้ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความรักมีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ในการปฏิบัติบางสิ่งบางอย่าง จะเรื่องใดก็ได้แล้วแต่ และมีการจัดการในระดับกลุ่ม และการที่ชุมชนที่หลากหลายจะมีความเข้มแข็งจะต้องผ่านกระบวนการถักทอความรักของคนในสังคมชุมชนทั้งในแนวดิ่งอันหมายถึงโครงสร้างอำนาจ ที่เป็นทางการ และแนวนอนอันหมายถึงพันธมิตร / เพื่อน / เครือข่าย เข้าหากัน

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (อ้างใน ชูชัย, 2541 : 37-70) มีความเห็นว่า ประชาสังคม(Civil Society) หมายถึงทุกส่วนของสังคมโดยรวมถึงภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชนมาเป็นหุ้นส่วนกัน (Partnership) ร่วมกันทำ โดยจะต้องไม่มีการแบ่งแยกว่าเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นเรื่องของฝ่ายรัฐหรือฝ่ายสังคม

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (อ้างในสำนักวิชาการการปกครองท้องถิ่น กรมการปกครอง, 2541 : 24) มีความเห็นว่าประชาสังคม (Civil Society) มิได้หมายถึงความเป็นชุมชนของสังคมชนบทเท่านั้น แต่รวมความถึงคนชั้นกลางในเมืองที่ไม่จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดในระบบเครือญาติ หรือแบบค้ำหน้าแต่เป็นความผูกพันของผู้คนที่หลากหลายต่อกันบนฐานความร่วมมือและการแสวงหาการมีส่วนร่วม ด้วยสำนึกของการเป็นพลเมือง กล่าวอีกนัยหนึ่งหมายถึงเครือข่ายกลุ่ม ชุมชน สมาคม มูลนิธิ สถาบัน และชุมชนที่มีกิจกรรมหรือความเคลื่อนไหวอยู่ระหว่างรัฐกับปัจเจกชน โดยมีจุดเน้นที่ไม่ยอมให้รัฐครอบงำ แม้จะได้รับความช่วยเหลือจากรัฐและร่วมมือกับรัฐ

ได้ แต่ก็สามารถชี้แนะ กำกับ และคัดค้านรัฐได้พอสมควร รวมทั้งไม่นิยมลัทธิปัจเจกชนแบบสุดขั้วที่ไม่เห็นประโยชน์แก่ส่วนรวม หากสนับสนุนให้ปัจเจกชนรวมกลุ่มและรับผิดชอบต่อส่วนรวม โดยไม่ปฏิเสธการแสวงหาหรือปกป้องประโยชน์เฉพาะส่วนเฉพาะกลุ่ม

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (อ้างใน ชูชัย, 2541 : 162) ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า “ประชาสังคม” (Civil Society) หมายถึงสังคมที่ประชาชนทั่วไปมีบทบาทสำคัญในการจัดการเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของประชาชน โดยอาศัยองค์กร กลไก กระบวนการ และกิจกรรมอันหลากหลายที่ประชาชนจัดขึ้นหรือหมายถึงส่วนของสังคม ที่ไม่ใช่ภาครัฐ (ซึ่งดำเนินงานโดยอาศัยอำนาจตามกฎหมาย) และไม่ใช่ภาคธุรกิจ (ซึ่งดำเนินงานโดยมุ่งหวังผลกำไร)

ธีรยุทธ บุญมี (อ้างใน ชูชัย, 2541 : 149 - 159) มีความเห็นว่าการก่อตัวของ “ประชาสังคม” (Civil Society) สามารถแยกแยะได้เป็น 4 ขั้นตอนคือ

1. การเกิดจิตสำนึกสังคม หมายถึงการที่คนในสังคมรับรู้เรื่องราว ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและเห็นว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่จะต้องมีส่วนรับผิดชอบร่วมกันในการแก้ไขปัญหา
2. การเกิดขององค์กรสังคม หมายถึง การเกิดกลุ่ม องค์กรทางเศรษฐกิจ สังคมต่าง ๆ ที่มีจิตสำนึกในการดูแลประโยชน์ซึ่งกันและกัน
3. การเกิดอุดมการณ์ร่วมของสังคม คือการที่คนในสังคมมีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมสูงขึ้นและกลุ่มต่าง ๆ มีมากขึ้นและเกิดอุดมการณ์ที่ยึดเหนี่ยวผูกพันกับสังคมให้เป็นสังคมที่เข้มแข็งและมีคุณธรรม
4. การตกผลึกเป็นสถาบันของอุดมการณ์สังคม และกลุ่มองค์กรต่างๆ จะเกิดเมื่ออุดมการณ์แห่งสังคมเข้มแข็งตกผลึก เป็นเหมือนสถาบันจนทุกคนยอมรับเป็นกฎเกณฑ์แห่งวิถีชีวิต

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (อ้างในชูชัย, 2541 : 55-70) มีความเห็นเกี่ยวกับเรื่องประชาสังคมว่าการจะเป็นประชาสังคมได้นั้นกลุ่มคนจะต้องสามารถ identify ร่วมกันได้ว่าเราเป็นพวกเดียวกัน และเรามีความสัมพันธ์โดยไม่รู้จักกัน อาศัยพื้นฐานของสิทธิ ต้องมีสิทธิบางอย่าง เราต้องยอมรับสิทธิบางอย่างของกันและกัน และประชาสังคมจะเข้มแข็งหรือไม่ขึ้นอยู่กับการจัดองค์กรของฝ่ายประชาชน

ชูชัย ศุภวงศ์ (อ้างใน ชูชัย, 2541 : 163 - 184) มีความคิดเห็นเกี่ยวกับ Civil Society ว่าหมายถึงการที่ผู้คนในสังคมเห็นวิกฤตการณ์หรือสภาพปัญหาในสังคมที่สลับซับซ้อนที่ยากแก่การ

แก้ไข มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ซึ่งนำไปสู่การก่อจิตสำนึก (Civic consciousness) ร่วมกัน มาร่วมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กร (Civic group / organization) ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน หรือภาคสังคม (ประชาชน) ในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน (partnership) เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาหรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ด้วยความรัก ความสมานฉันท์ ความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการ โดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย (Civic network)

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (อ้างใน ชูชัย, 2541 : 94-118) มีความเห็นเกี่ยวกับเรื่องประชาสังคมว่าหมายถึง กลุ่มองค์กรที่เป็นพันธมิตรกับรัฐ เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันขึ้นมา โดยจะไม่หวังผลกำไรหรือหวังกำไรก็ตาม ที่ต้องการมีบทบาทร่วมกับรัฐในการที่จะจัดระเบียบการปกครอง การพัฒนา จัดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน

อนุชิต พวงสำลี และ วีรบูรณ์ วิสารทสกุล (อ้างใน สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา กรมการปกครอง, 2541 : 77-92) มีความเห็นเกี่ยวกับลักษณะของประชาสังคมว่ามีดังนี้

1. มีความหลากหลายในเรื่องของการรวมตัว ความหลากหลายเชิงพื้นที่ ความหลากหลายในรูปแบบของกิจกรรม ความหลากหลายในเชิงประเด็นความสนใจ / ปัญหา ความหลากหลายของกลุ่มคนที่มารวมตัวกัน
2. มีความเป็นชุมชน กล่าวคือมีการรวมตัวด้วยความรัก ความผูกพัน ความเอื้ออาทร ความสนใจ และหรือผลประโยชน์ร่วมกัน ทั้งในชุมชนระดับกว้างและระดับเล็กหรือองค์กร
3. มีจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม ด้วยสำนึกในความเป็นพลเมืองของสังคม
4. มีกิจกรรมและความต่อเนื่อง ด้วยพื้นฐานแห่งการเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกันที่มีความต่อเนื่องและยั่งยืน
5. มีเครือข่ายและการสื่อสาร ด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการสร้างเครือข่าย

อมรฤทธิ์ เอมะปาน (2543 : 41) ได้เสนอขั้นตอนการจัดตั้งประชาคมไว้ 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การเตรียมชุมชน

- 1) การวิเคราะห์โครงสร้างทางสังคมไทยในท้องถิ่นกับวัฒนธรรมประเพณี และเอกลักษณ์ของท้องถิ่นกับวัฒนธรรมประเพณี และเอกลักษณ์ของท้องถิ่น และใช้วัฒนธรรมของท้องถิ่นเป็นตัวประสานในการขยายการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยเข้าไปร่วมกับกิจกรรมประเพณีของท้องถิ่น

2) การค้นหาผู้นำ (Core group) ซึ่งถือว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญเพราะผู้นำที่ได้รับการคัดเลือกจากประชาชนจะต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจ และเป็นกลุ่มผู้นำที่ต้องคิดค้นหาสาเหตุและแนวทางแก้ไขปัญหาลักษณะเทคนิคในการค้นหาผู้นำมีดังนี้

1. Reputational Approach หมายถึงชื่อเสียงเป็นที่รู้จักและเคารพนับถือ เช่น พ่อค้า คหบดี

2. Decision Making Approach กล่าวคือจะต้องพิจารณาจากกิจกรรมหลักของชุมชนว่ามีอะไรบ้าง แล้วค้นหาแกนนำของแต่ละกิจกรรม

3. Socio - networking Approach ใช้กับสังคมที่อยู่ในระบบอุปถัมภ์โดยพิจารณาว่าเครือข่ายภายในของระบบส่งเสริมคนนั้น ๆ ใครเป็นผู้อุปถัมภ์ (Patron) และใครเป็นผู้ได้รับอุปถัมภ์ (Client) บุคคลที่ดำรงอยู่ในฐานะของผู้อุปถัมภ์มักจะได้รับการยอมรับในสังคมนั้น ๆ

ในการจัดตั้งประชาคมจะต้องให้ผู้นำเหล่านี้เป็นแกนจัดตั้ง ซึ่งการสร้างแกนจะต้องทำความเข้าใจต่อกิจกรรมของกลุ่ม หรือของชุมชนที่ปัญหาร่วมกับทุกกลุ่มคิดว่าจะต้องแก้ไขปัญหด้วยตัวเองเมื่อกลุ่มผู้นำตกลงกันได้แล้วก็ให้ดำเนินการหาแนวร่วมเมื่อขยายกลุ่มแกนออกไปซึ่งจะได้สมาชิกที่ร่วมอุดมการณ์

ขั้นตอนที่ 2 ค้นหาศักยภาพของชุมชน

ในการค้นหาศักยภาพของชุมชนต้องตรวจสอบดูว่าชุมชนมีปัจจัยพื้นฐานที่สนับสนุนและเอื้อต่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยแบ่งออกได้เป็น 2 ด้าน

1) ด้านเศรษฐกิจ

โดยพิจารณาจากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในพื้นที่ เช่น บ่อน้ำร้อน ซึ่งอาจพิจารณาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ พร้อมทั้งพิจารณาว่าชุมชนท้องถิ่นผลิตสินค้าเกษตรอะไรเป็นสินค้าหลัก หรือว่าชุมชนมีศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านอะไรบ้างเพื่อ ซึ่งข้อมูลเหล่านี้เป็นข้อมูลพื้นฐานที่จะนำมาสนับสนุนในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

2) ด้านสังคม

โดยพิจารณาว่าชุมชนมีวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์ของหมู่บ้านและสังคมที่จะสนับสนุนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวพื้นเมือง พร้อมทั้งพิจารณาผู้ที่ประสบความสำเร็จในการประกอบอาชีพ เป็นที่ยอมรับของสังคมและชุมชนให้ความเชื่อถือให้ถือว่าบุคคลนั้นเป็นปราชญ์ของท้องถิ่น ซึ่งสมควรที่จะคัดเลือกเป็นแกนนำในการจัดตั้งกลุ่ม

ขั้นตอนที่ 3 การกำหนดกลยุทธ์

1. จะต้องประชุมแกนนำจัดตั้งประชาคมเป็นอันดับแรก เพื่อให้เข้าถึงอุดมการณ์การจัดตั้งเพื่อแก้ไขปัญหาของส่วนรวม และของชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชนให้มีความเป็นอยู่อย่างมั่นคงเพื่อพึ่งพาตนเอง

2. เมื่อกลุ่มแกนเข้าใจในอุดมการณ์แล้วให้ขยายความคิดไปยังเครือข่าย เพื่อสร้างอุดมการณ์ร่วมกัน

3. หลังจากค้นหาผู้นำและจัดตั้งแนวร่วมได้แล้ว ในการกำหนดกิจกรรมเพื่อการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาของชุมชนให้ใช้เวทีชาวบ้านเป็นที่สะท้อนปัญหาของชุมชน โดยให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาด้วยตัวเอง

4. กำหนดประเด็นปัญหาที่จะให้เวทีชาวบ้านดำเนินการ

ขั้นตอนที่ 4 การจัดทำแผนปฏิบัติงานของชุมชน

1. กำหนดวิสัยทัศน์ของชุมชนโดยหาข้อมูลเพื่อรู้สถานการณ์ในปัจจุบันและจัดลำดับความสำคัญของชุมชน ผู้มีส่วนร่วมหรือแนวร่วม

2. กำหนดยุทธวิธีดำเนินการโดย

2.1 หาผู้มีส่วนร่วมหรือแนวร่วมซึ่งประกอบด้วย ประชาชน สถาบันองค์กรที่เกี่ยวข้อง กลุ่มผลประโยชน์

2.2 จัดลำดับความสำคัญของความต้องการและปัญหาของชุมชน

2.3 ตรวจสอบระบบยุทธวิธีผสมผสานกิจกรรมระหว่างสาขา หน่วยงาน และกลุ่มวิชาชีพที่แตกต่างกันและการพัฒนาข้อมูลพื้นฐาน

3. กำหนดเป้าหมายที่ชัดเจนและเป็นรูปธรรม

4. จัดทำแผนปฏิบัติการโดยละเอียดที่สามารถปฏิบัติ ติดตาม ตรวจสอบ ประเมินผล และป้อนข้อมูลกลับ

2.1.3 แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน (People's Participation)

“การมีส่วนร่วมของประชาชน” (People's Participation) เป็นคำที่นิยมใช้กันมาก ในปัจจุบันทั้งในวงการและวงวิชาการโดยถูกนำมาใช้ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5 (พ.ศ.2525 – 2529) เป็นต้นมาแต่เนื่องจากได้มีนักวิชาการหลายท่านให้ความหมายของคำไว้แตกต่างหลายความหมาย เพื่อให้เกิดความเข้าใจในความหมายการมีส่วนร่วมอย่างถูกต้องและตรงกันจึงควรที่จะได้ศึกษาถึงความหมายของการมีส่วนร่วมที่ได้มีผู้ให้ไว้แตกต่างกันดังนี้

สถาบันวิจัยเพื่อพัฒนาสังคมของสหประชาชาติ (United Nations Research Institute for Social Development) หรือชื่อย่อว่า UNRISD ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาว่าคือ การเข้าร่วมอย่างกระตือรือร้นและมีพลังของประชาชนในด้านต่าง ๆ ได้แก่

- ในกระบวนการตัดสินใจ เพื่อกำหนดนโยบายของสังคมและการจัดสรรทรัพยากรเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย

- ในการปฏิบัติตามแผนหรือโครงการต่าง ๆ โดยสมัครใจ

ทวิทอง หงษ์วิวัฒน์ (2527 : 2) ได้อธิบาย การมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ดังนี้ คือ การที่ประชาชนหรือชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการและควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคมเพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม ตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกสังคม ในการมีส่วนร่วมประชาชนได้พัฒนาการรับรู้ และภูมิปัญญาซึ่งแสดงออกในรูปการตัดสินใจในการกำหนดชีวิตของตน อย่างเป็นตัวของตัวเอง

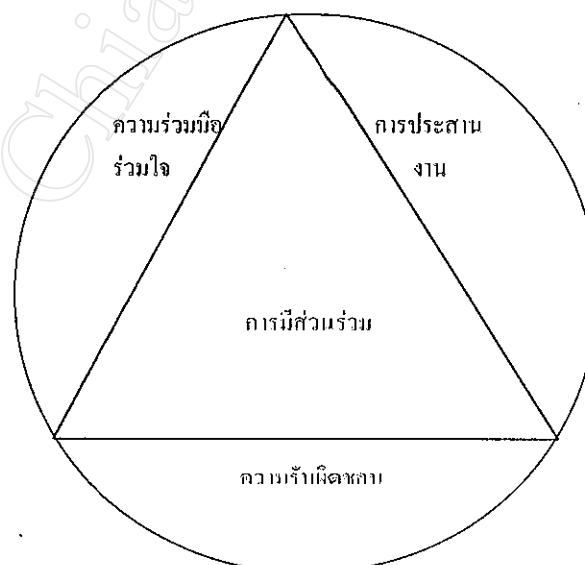
นิรันดร์ จรวิเศษ (2527:185) ได้อธิบายว่า

การมีส่วนร่วม = ความร่วมมือร่วมใจ + การประสานงาน + ความรับผิดชอบ

Participation = Cooperation + Coordination + Responsibility

การทำงานเป็นทีม

(Team work)

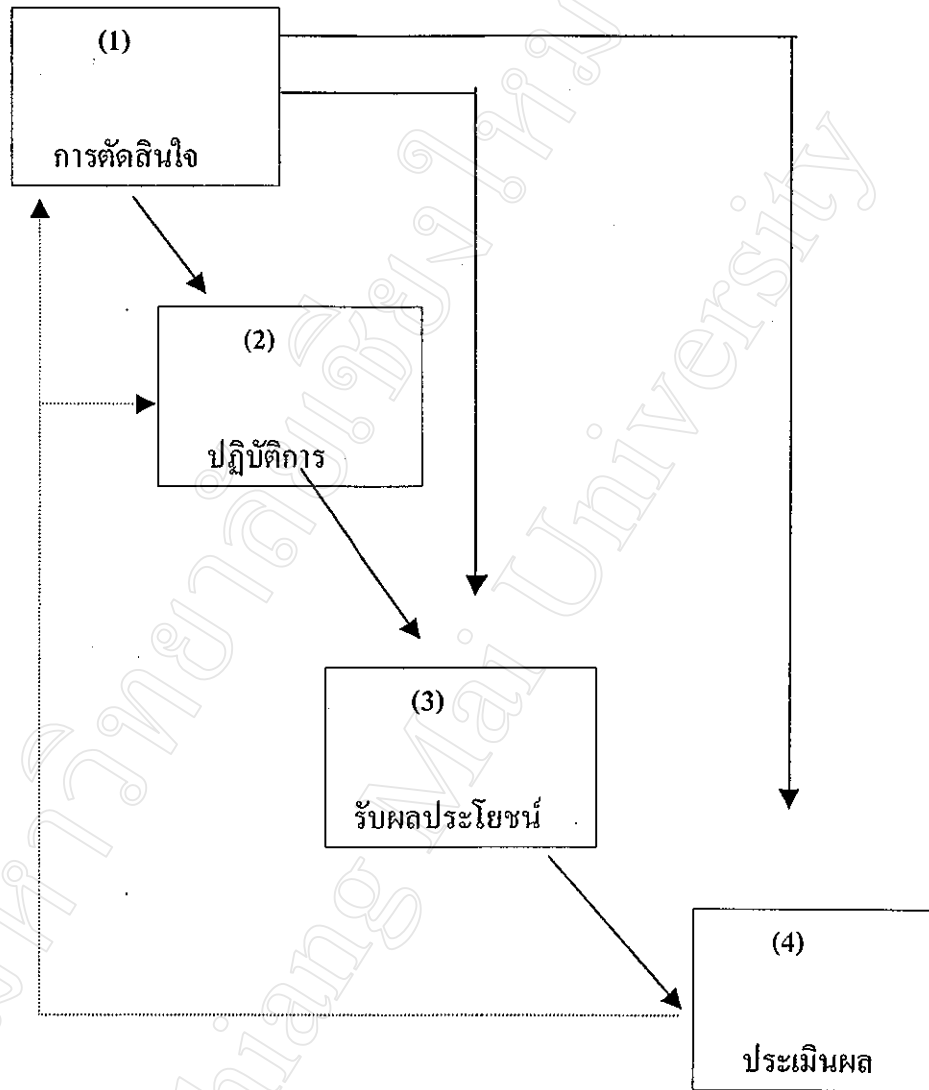
ความร่วมมือร่วมใจหมายถึง ความตั้งใจของบุคคลที่จะมาทำงานร่วมกันเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่ม การประสานงานหมายถึง ห่วงเวลาและลำดับเหตุการณ์ที่มีประสิทธิภาพในการทำกิจกรรมหรือการทำงาน ความรับผิดชอบหมายถึง ความรู้สึกผูกพันในการกระทำงานและในการทำให้เชื่อถือไว้วางใจ

ดังนั้น การมีส่วนร่วมอาจหมายถึง การทำงานร่วมกับกลุ่ม เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ด้วยความตั้งใจ (ความร่วมมือร่วมใจ) โดยกระทำการงานดังกล่าวในห่วงเวลาและลำดับเหตุการณ์ที่ทรงประสิทธิภาพ คือ ถูกจังหวะและเหมาะสม (การประสานงาน) กับทั้งการทำการงานดังกล่าวด้วยความรู้สึกผูกพันให้ประจักษ์ว่าเชื่อถือไว้วางใจได้ (ความรับผิดชอบ)

John M. Cohen และ Norman T. Uphoff (ศูนย์ฝึกและอบรมการวิจัยทางสังคมศาสตร์ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ พ.ศ.2531) ได้แบ่งขั้นตอนของการมีส่วนร่วม 4 ขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision making) ประกอบไปด้วย 3 ขั้นตอน คือ ริเริ่มตัดสินใจ ดำเนินการตัดสินใจ และตัดสินใจปฏิบัติการ
2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบด้วย การสนับสนุนด้านทรัพยากรการบริหาร และการประสานขอความร่วมมือ
3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ทางด้านวัตถุ ผลประโยชน์ทางสังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

ความสัมพันธ์ของชนิดของการมีส่วนร่วม อาจแสดงภาพได้ดังนี้

————— หมายถึงการส่งผลโดยตรง

..... หมายถึงการส่งผลย้อนกลับ

จากภาพจะเห็นได้ว่า Cohen และ Uphoff ได้ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในขั้นตัดสินใจมาก ดังจะเห็นได้จากภาพ จุดเริ่มต้นอยู่ที่ (1) การตัดสินใจซึ่ง Cohen และ Uphoff แสดงเส้นความสัมพันธ์ด้วยเส้น (————) การตัดสินใจจะมีผลต่อการปฏิบัติการ (2) และจากการปฏิบัติการจึงส่งผลต่อไปยังการรับผลประโยชน์ (3) และการประเมิน (4) ในขณะเดียวกันการตัดสินใจจะมีผลโดยตรงต่อการรับผลประโยชน์ และการประเมินผลดังจะเห็นได้จากเส้น

ทึบ แสดงความสัมพันธ์และในขณะเดียวกัน การประเมินผลจะมีความสัมพันธ์ย้อนกลับกับการปฏิบัติการและการตัดสินใจ ซึ่งแสดงให้เห็นโดยเส้นประ และยังแสดงให้เห็นชัดด้วยว่า การปฏิบัติการจะส่งผลย้อนไปยังการตัดสินใจอีกด้วย

พัฒน์ บุญรัตพันธุ์ (2527: 3) อธิบายว่า การมีส่วนร่วมของชุมชน จะต้องเกิดขึ้นโดยตลอดตั้งแต่ร่วมวางแผนโครงการ การเสาะแสวงหา กำลังแรงงาน วัสดุ กำลังเงิน หรือทรัพยากรใดที่มีอยู่ในชุมชนนั้น ๆ

จีระพัฒน์ หอมสุวรรณ (2539: 5) ได้ให้ความหมายการมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การที่ประชาชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ตั้งแต่การระบุปัญหา การวิเคราะห์ถึงสาเหตุแห่งปัญหา การดำเนินการแก้ไขปัญหา การติดตามผล และการได้ร่วมรับผลประโยชน์จากโครงการ

เสนห์ จามริก (อ้างใน เสรี, 2531 : 9) มีความเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนคือการพัฒนาตนเอง ที่ประชาชนต้องมีสิทธิและพัฒนาตัวเอง มีความสามารถเลือกวิถีชีวิตของเขาด้วย แต่การเลือกอย่างนี้ต้องมีฐานของความสามารถในการพึ่งตนเองได้พอสมควร ไม่ใช่การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เรียกประชาชนมาร่วมวางแผนพัฒนากับทางราชการ

อดิน รพีพัฒน์ (2527: 101) แบ่งการมีส่วนร่วมของประชาชนออกเป็น 4 ลักษณะ คือ

1. ร่วมในการค้นหาสาเหตุของปัญหา ตลอดจนแนวทางแก้ไขปัญหา
2. ร่วมในการตัดสินใจเลือกแนวทางและการวางแผนพัฒนา เพื่อแก้ไขปัญหา
3. ร่วมในการปฏิบัติงานในกิจกรรมการพัฒนาตามแผน
4. ร่วมในการประเมินผลงานกิจกรรมการพัฒนา

2.1.4 แนวคิดการพึ่งพาตนเอง

Galtung ให้คำจำกัดความคำว่า “ การพึ่งตนเอง” (Self – reliance) หมายถึงกลุ่มหรือสังคมที่มีการจัดระบบ เพื่อให้ประชาชนสามารถดำเนินการตอบสนองความต้องการของคนด้วยวิธีการช่วยเหลือตนเอง ด้วยการร่วมมือกับคนอื่นที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน....”(Galtung ใน Johan Galtung et al. (eds.), 1980 : 23 อ้างใน อรทัย อาจอ่ำ , 2531 : 20)

ตุเมธ ดันติเวชกุล (อ้างใน สำนักวิจัยและบริการวิชาการ สถาบันราชภัฏนครสวรรค์, 2543 : 55) กล่าวว่า การพึ่งตนเองสามารถแยกแยะโดยยึดหลักสำคัญ 5 ประการ

1. ด้านจิตใจ ทำให้ตนเป็นที่พึ่งแห่งตนเอง มีจิตสำนึกที่ดี สร้างสรรค์ให้ตนเองและชาติโดยรวมมีจิตใจเอื้ออาทร ประณีตประนอม เห็นประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง
2. ด้านสังคม แต่ละชุมชนต้องช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เข้มโง่กันเป็นเครือข่ายชุมชนที่แข็งแรงเป็นอิสระ
3. ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้ใช้และจัดการอย่างฉลาด พร้อมทั้งหาทางเพิ่มมูลค่า โดยให้ยึดอยู่บนหลักการของความยั่งยืน
4. ด้านเทคโนโลยี จากสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว เทคโนโลยีที่เข้ามาใหม่มีทั้งดีและไม่ดี จึงต้องแยกแยะบนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้านและเลือกใช้เฉพาะที่สอดคล้องกับความต้องการและสภาพแวดล้อม และควรพัฒนาเทคโนโลยีจากภูมิปัญญาของตนเอง
5. ด้านเศรษฐกิจ แต่เดิมนักพัฒนามุ่งที่ต้องการเพิ่มรายได้ และไม่มีการมุ่งที่ลดค่าใช้จ่ายในเวลาเช่นนี้จะต้องปรับทิศทางใหม่ คือ จะต้องมุ่งลดรายจ่ายก่อนเป็นสำคัญและยึดหลักพออยู่พอใช้

ทิสนา แคมณี (อ้างใน สำนักวิจัยและบริการวิชาการ สถาบันราชภัฏนครสวรรค์, 2543 : 57) ได้อธิบายว่า “การพึ่งตนเอง” คือ การไม่มุ่งที่จะพึ่งพาคนอื่นก่อนที่จะลงมือพึ่งตนเอง หรือการรอคอยแต่จะให้ผู้อื่นมาช่วยโดยตนเองไม่ยอมทำอะไร การที่บุคคลจะพึ่งตนเองได้นั้นจะต้องเป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบในตนเองหากขาดความรู้ก็รับผิดชอบในตัวเองแล้วก็จะขาดจิตสำนึกในการพึ่งตนเอง บุคคลที่สามารถพึ่งตนเองจะมีชีวิตที่เป็นอิสระ ไม่ตกอยู่ในอำนาจหรือถูกบีบบังคับโดยผู้อื่น การพึ่งตนเองกับชีวิตที่มีอิสระภาพ จึงเป็นของคู่กัน

สเน่ห์ จามริก (อ้างใน เสรี, 2531 : 8) มีความเห็นเกี่ยวเรื่องการพึ่งตนเองว่าประชาชนจะต้องพึ่งตนเองในลักษณะที่มีสมรรถนะในทางปัญญา ความรู้พอที่จะมองการเปลี่ยนแปลงเทคนิคจากภายนอกในลักษณะที่จะเลือกสรรได้ ความสามารถที่จะเลือกสรรนี้จะมีไม่ได้ถ้าประชาชนขาดฐานในเรื่องของปัญญาความคิดและเทคนิคต่าง ๆ

2.2 ผลงานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

ฉลาดชาวย รมิตานนท์ (ฉลาดชาวย, 2527:140-152) ได้ทำการศึกษาถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในเขตอำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งให้เห็นว่า สภาพความหวาดระแวงทางการเมืองทั้งในระดับภายนอกและภายในหมู่บ้าน ตลอดจนความขัดแย้งในหมู่บ้านชาวบ้าน ร่วมกับข้อจำกัดทางด้านเศรษฐกิจของชาวนายากจนผู้ซึ่งขาดแคลนปัจจัยการผลิต คือที่ดินและทุนอันจะนำมาซึ่งอำนาจในการต่อรอง และสภาพทางวัฒนธรรมที่เกิดจากการถูกเอารัดเอาเปรียบมาเป็นเวลานาน ทำให้พวกเขายอมจำนนต่อสภาพดังกล่าว ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ เป็นอุปสรรค หรือข้อจำกัดต่อการมีส่วนร่วมของชาวนารับจ้างต่อกิจกรรมในหมู่บ้าน ดังนั้น แนวทางการแก้ไขปัญหานี้จึงต้องมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองเสียใหม่

ธวัช เบญจาทิกุล (2529) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเข้ามีส่วนร่วมของชาวเขาในการพัฒนา กรณีศึกษา : หมู่บ้านชาวเขาชนเผ่าเลีการประกวดหมู่บ้านพัฒนาตัวอย่างของศูนย์พัฒนาและสงเคราะห์ชาวเขาจังหวัดเชียงใหม่ ประจำปี 2527” ผลการศึกษาวิจัยพบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนประกอบด้วย

- ปัจจัยทางด้านสังคม ได้แก่เพศ อายุ
- ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ ได้แก่อาชีพ รายได้ การครอบครองปัจจัยการผลิต
- ปัจจัยทางการเมือง ได้แก่สถานภาพทางสังคม ความเชื่อในตัวผู้นำ
- ปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม ได้แก่ภาษาถิ่นภาคเหนือ การรับข่าวสารจากภายนอก
- ปัจจัยด้านจิตวิทยาสังคม ได้แก่การยอมรับแบบอย่าง ความต้องการรางวัล

อนุภาพ ธีรภัก (2528) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์เชิงสมุฏฐานการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอพิบูลมังสาหาร จังหวัดอุบลราชธานี ผลการศึกษาวิจัยพบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยทั่วไปนั้นประกอบด้วย

- ความเกรงใจต่อผู้มีสถานภาพสูงกว่า
- ความต้องการเป็นกลุ่มพวก
- ความเชื่อในตัวผู้นำ
- ความใกล้ชิดกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ
- การคำนึงถึงผลประโยชน์ตอบแทน
- การยอมรับแบบอย่าง
- ความไม่พอใจต่อสภาพแวดล้อม

- ฐานะทางเศรษฐกิจ

แต่ปัจจัยที่มีผลกระทบและกระตุ้นก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบทที่สำคัญมีเพียง 4 ปัจจัย คือ

- ความใกล้ชิดเจ้าหน้าที่ของรัฐ
- การคำนึงถึงผลประโยชน์ตอบแทน
- การยอมรับแบบอย่าง
- ความเชื่อถือในตัวผู้นำ

ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2532) ผลการศึกษาวิจัยเรื่อง ชนบทไทย : การผันแปรในอนาคต ภายหลังการพัฒนา เอกสารสรุปเสนอ วปอ. 2532 สรุปได้ว่า การปกครองท้องถิ่นและหน่วยการบริหารงานพัฒนาระดับชาวบ้านควรให้ความรู้แก่ประชาชนให้เข้ามามีส่วนร่วม และมีบทบาทที่สำคัญต่อการควบคุมบริหาร มิใช่ปล่อยให้เป็นเรื่องของระบบราชการแต่ฝ่ายเดียว สำหรับองค์กรระดับตำบล หมู่บ้าน จำเป็นที่รัฐจะต้องสร้างองค์กรเหล่านี้ให้พร้อมสำหรับการพัฒนาตนเอง ต้องปรับเปลี่ยนการบริหารชนบทจากราชการส่วนกลางมาเป็นการบริหารโดยประชาชนในระดับหมู่บ้าน ซึ่งถือว่าเป็นการวางรากฐานประชาธิปไตยระดับหมู่บ้านไปสู่ความมั่นคงของชาติโดยรวม

จิระพรรณ มุกระ (2537) ได้ศึกษาถึงปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเข้ามีส่วนร่วมขององค์กรชุมชนในการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติด : กรณีศึกษาบ้านสาใหม่ตำบลโป่งแยง อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ ผลการศึกษพบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเข้ามีส่วนร่วมของสมาชิกองค์กรชุมชนในการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติดคือ ความเกรงใจผู้มีสถานภาพสูงกว่า ความเชื่อถือในตัวผู้นำ ความใกล้ชิดกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ

จิระพัฒน์ หอมสุวรรณ (2539) ศึกษาถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมของสภาตำบล : กรณีศึกษาสภาตำบลในเขตจังหวัดแม่ฮ่องสอน ผลการศึกษวิจัย พบว่าปัจจัยที่มีผลต่อการเข้ามีส่วนร่วมของประชาชนต่อกิจกรรมของสภาตำบลในระดับต่ำได้แก่ ระดับการศึกษา การมีตำแหน่งเป็นคณะกรรมการหมู่บ้าน ระดับรายได้ และรับรู้เกี่ยวกับองค์กรประชาชนที่ทำหน้าที่ในการพัฒนา

อุทัย ดุลยเกษม และอรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540) ได้ศึกษาถึงความเข้มแข็งของชุมชน สรุปว่ามาจากปัจจัยต่อไปนี้

1. โครงสร้างทางสังคมแบบแนวนราบ (Horizontal)

โครงสร้างทางสังคม เป็นเครื่องกำหนดคุณสมบัติของสังคม ดังนั้นชุมชนแต่ละแห่งจะมีความเข้มแข็งหรืออ่อนแอขึ้นกับว่าชุมชนนั้นมีโครงสร้างทางสังคมที่ทำให้เกิดคุณสมบัติแบบใด

ชุมชนที่จะมีความเข้มแข็งได้นั้น โครงสร้างของชุมชนจะต้องอยู่ในลักษณะที่มีความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ อยู่ในแนวนราบหรือแนวนอน เนื่องจากโครงสร้างแบบนี้เป็นเงื่อนไขให้เกิดความร่วมมือและเกิดการมีส่วนร่วมของคนทั้งหมดได้อย่างกว้างขวาง อีกทั้งเป็นโครงสร้างที่เปิดโอกาสให้บุคคลได้เรียนรู้และแสดงศักยภาพอย่างมีอิสระ อันเป็นปัจจัยหนุนให้เกิดความรักความสามัคคี ซึ่งเป็นฐานของความเข้มแข็งและพลังของส่วนรวม

โครงสร้างทางสังคมที่มีความสัมพันธ์แบบแนวนราบ เห็นได้จากวิถีชีวิตและกิจกรรมภายในชุมชน อาทิ การทำการเกษตรกรรม การผลิตข้าวของเครื่องใช้ การดูแลความปลอดภัย การป้องกันภัยธรรมชาติ ฯลฯ ซึ่งบุคคลในชุมชนต้องช่วยเหลือกันเพื่อความอยู่รอด แล้วความสัมพันธ์ในรูปของความร่วมมือ หรือการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันดังกล่าว ก็ส่งผลกลับมาพัฒนาความร่วมมือภายในชุมชน ให้มีการแลกเปลี่ยนกันในทุกด้านมิใช่เพียงด้านเศรษฐกิจเพื่อการอุปโภคเท่านั้น แต่รวมถึงการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นเทคโนโลยี การจัดการ ค่านิยมความเชื่อ การแก้ไขปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ความเอื้ออาทร เป็นห่วงเป็นใยกัน ฯลฯ จนกระทั่งก่อตัวเป็นภูมิปัญญาของชุมชนและเป็นจิตวิญญาณของชุมชนที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน บนพื้นฐานความร่วมมือร่วมใจในทุกกิจกรรม

2. ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง (แบบยังชีพ)

ปัจจัยในข้อที่ 1 และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนเป็นปัจจัยที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจของชุมชนอยู่ในลักษณะพึ่งตนเองและมุ่งตอบสนองความต้องการเพื่อการยังชีพของชุมชนเป็นหลัก ชุมชนจึงสามารถกำหนดความต้องการและวิธีการจัดการทางเศรษฐกิจได้ด้วยตนเองและการไม่ต้องพึ่งพิงผู้อื่น ก็มีผลให้ชุมชนมีอำนาจและความเป็นอิสระไม่ต้องถูกการพึ่งพาผู้อื่น บีบบังคับให้ยอมตามความต้องการที่ผู้อื่นกำหนด

3. ค่านิยมจากศาสนาธรรม

ชุมชนจะเข้มแข็งมากน้อยเพียงใด ขึ้นกับค่านิยมที่สมาชิกในชุมชนยึดถือเพราะค่านิยมเป็นปัจจัยที่กำหนดวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตในด้านต่าง ๆ ชุมชนเข้มแข็งจะต้องมีค่านิยมที่จะส่งเสริมลักษณะของชุมชนที่เข้มแข็ง คือ ส่งเสริมความเป็นปึกแผ่นหรือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน สร้างจิตวิญญาณของความผูกพันต่อชุมชนสนับสนุนการพึ่งตนเอง และสร้างความสัมพันธ์

ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติในเชิงพึ่งพา

กรณีชุมชนไทยนั้น ค่านิยมสำคัญที่เป็นปัจจัยส่งเสริมลักษณะความเข้มแข็งของชุมชนที่กล่าวมาคือค่านิยมที่มีฐานจากศาสนธรรมเช่น จากพุทธศาสนา และจากลัทธิถือผีและไสยศาสตร์ ในชุมชนต่าง ๆ ผสมผสานกับพุทธศาสนาที่เผยแพร่เข้ามาที่หลัง แต่ถือว่าพุทธศาสนานั้นสำคัญกว่า มีอิทธิพลเป็นเกณฑ์วินิจฉัยหรือตัดสินระบบคุณค่าของชุมชน จากอิทธิพลความเชื่อในเรื่องของกรรม (ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว) และเรื่องของบาปบุญคุณโทษ ฯลฯ

ความเชื่อที่กล่าวมานี้ สอดคล้องกับวิถีชีวิตของปัจเจกชนที่อยู่ใกล้ชิดและต้องพึ่งพาอาศัยธรรมชาติและมนุษย์ด้วยกันเอง เป็นค่านิยมที่สร้างทัศนคติที่เคารพธรรมชาติ มีความพอใจกับเศรษฐกิจแบบยังชีพหรือพึ่งตนเอง และก่อให้เกิดความร่วมมือมากกว่าการแข่งขันเนื่องจากทุกศาสนาจะสั่งสอนในเรื่องหลักการอยู่ร่วมกันของสรรพชีวิต และความเชื่อมโยงของมนุษย์กับธรรมชาติ

4. กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต

การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดระดับความเข้มแข็งของชุมชน เพราะเป็นกลไกหลักซึ่งทำหน้าที่ถ่ายทอด และพัฒนาระบบค่านิยมและการกิจของคนในชุมชนจะดำรงลักษณะความเข้มแข็งไว้ได้มากน้อยเพียงใด ขึ้นกับประสิทธิภาพของกระบวนการศึกษาเรียนรู้ของชุมชน อย่างไรก็ตามความหมายของ “การศึกษา” ในที่นี้มีใจหมายถึงการเรียนรู้หนังสือ หรือการศึกษาในสถาบัน เช่น โรงเรียน มหาวิทยาลัย ฯลฯ แต่หมายถึงการเรียนรู้ของบุคคล ในลักษณะของ “กระบวนการ” ที่เกิดขึ้นตลอดเวลา ตลอดชีวิตอย่างไม่หยุดนิ่ง เกิดขึ้นด้วยตนเอง หรือด้วยการเรียนรู้จากผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม ช่วยให้เกิดศักยภาพมากขึ้นในการดำรงชีวิตทุกด้าน มีทักษะของการแก้ไขจัดการปัญหาสามารถพัฒนาตนเองและสังคม

5. กลุ่มผู้นำตามธรรมชาติ

กลุ่มผู้นำคือกลไกรูปธรรมในการนำชุมชนไปตามค่านิยมและความต้องการของชุมชน รวมทั้งแก้ไขและคลี่คลายปัญหาหรือวิกฤตการณ์ในชุมชน โดยอาศัยภูมิปัญญาของท้องถิ่น ชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องมีกลุ่มผู้นำที่มีอิสระในการตัดสินใจ มีค่านิยมตามที่ชุมชนยึดถือ และมีทักษะในการจัดการ

6. ระบบความสัมพันธ์เชิงสังคม (Social Relations) ที่แน่นแฟ้น

โครงสร้างทางสังคมแบบแนวราบ ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเอง กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต ระบบเครือญาติ รวมทั้งระบบอุปถัมภ์ ที่เอื้อเพื่อช่วยเหลือกันตามค่านิยมจากศาสนธรรมที่กล่าวมาเป็นลำดับ เป็นตัวกำหนดให้ชุมชนมีความสัมพันธ์เชิงสังคม อันเป็นปัจจัยหนึ่งของความเข้มแข็งของชุมชน เนื่องจากเป็นระบบความสัมพันธ์ที่ให้ความสำคัญกับคนมากกว่าผลประโยชน์

เป้าหมายของความสัมพันธ์อยู่ที่คน คือการช่วยเหลือพึ่งพาและพัฒนากันและกันด้วยความปรารถนาดี รักใคร่ มีความเอื้ออาทรและเมตตากรุณาต่อกันในฐานะของเพื่อนมนุษย์ กระบวนการเรียนรู้ความสัมพันธ์ในลักษณะนี้ จึงส่งเสริมการพัฒนาจิตใจ ทำให้เกิดจริยธรรม รู้จักการจัดความสัมพันธ์ที่ไม่เบียดเบียนเอาเปรียบกันอีกทั้งก่อให้เกิดพลังความร่วมมือร่วมใจในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน

ในทางกลับกัน ระบบความสัมพันธ์เชิงสังคมนี้ก็เป็ปัจจัยส่งเสริมให้กิจกรรมทั้งหลายในวิถีชีวิตของบุคคลและของชุมชนดำเนินการไปได้หรือพัฒนาไปได้ในลักษณะพึ่งพาอาศัยกัน เช่นการช่วยเหลือลงแรงกันในการทำนา หรือการช่วยแรงและข้าวของในงานแต่งงาน หรืองานศพ งานบวช ฯลฯ แม้ในกรณีที่มีปัญหาหรืออุปสรรค ก็จะได้รับความเห็นอกเห็นใจและช่วยเหลือจากบุคคลอื่น ไม่มีการทอดทิ้งดูดาย เช่น เด็กกำพร้าในชุมชนจะได้รับความรักและความช่วยเหลือจากคนทั่วไปทั้งที่เป็นญาติและมีโชติญาติ หรือเด็กทั่วไปเมื่ออยู่ในชุมชนก็จะได้รับการดูแลและมีความปลอดภัยเพราะคนในชุมชนจะถือเสมือนเป็นลูกหลานของตนเอง หรือเด็กที่ขาดโอกาสการศึกษา ต่อตามระบบการศึกษา ก็ได้รับการอุปถัมภ์สงเคราะห์จากพี่ ป้า น้า อา ฯลฯ

ความสัมพันธ์เชิงสังคมนี้ จึงเป็นระบบความมั่นคงและสวัสดิการในแบบของชุมชน คือไม่มีรูปแบบหรือตัวสถาบันทำหน้าที่หากแต่ความสัมพันธ์กันเองของสมาชิกคือ ปัจจัยสร้างความรู้สึกมั่นคงอบอุ่นทางจิตใจ และหลักประกันของสวัสดิภาพและสวัสดิการของกันและกัน และส่งผลต่อเนื่องให้ชุมชนเข้มแข็งมั่นคง ไม่ว่าจะต้องเผชิญปัญหาและอุปสรรค เช่นความยากจน ภัยธรรมชาติ ฯลฯ ก็ตาม และเป็นปัจจัยทางอ้อมให้กลไกการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของกลุ่มผู้นำเป็นไปด้วยความราบรื่นอีกด้วย

7. กลไกที่เอื้อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารที่ต่อเนื่องตลอดเวลา

ชุมชนจะเกิดความเข้มแข็งได้ จำเป็นจะต้องมีการปฏิสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารกันอยู่ตลอดเวลาระหว่างสมาชิกในชุมชน เพื่อถ่ายทอดและแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารการเรียนรู้ ทักษะคติ และเพื่อปรึกษาหารือในปัญหาของชุมชน ฯลฯ ปัจจัยประการนี้เป็นเงื่อนไขสำคัญของการเกิดความเป็นปึกแผ่นและจิตวิญญาณชุมชน รวมถึงความร่วมมือภายในชุมชน

วิถีชีวิตและกิจกรรมในด้านต่าง ๆ ของชุมชนแต่เดิมนั้น ทั้งเศรษฐกิจ วัฒนธรรม การปกครอง การศึกษา ฯลฯ มีกลไกที่เอื้อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารที่ต่อเนื่องอยู่ตลอดเวลา ทำให้สมาชิกของชุมชนได้พบปะกัน ทำกิจกรรมด้วยกันคราวละมาก ๆ หรือทั่วทั้งชุมชน โดยไม่จำเป็นต้องสร้างกิจกรรมหรือเครื่องมือเพื่อการพบปะหรือการสื่อสารขึ้นมาโดยเฉพาะอีก เช่น ระบบการผลิตที่ต้องช่วยเหลือลงแรงกัน รูปแบบและวิธีการของการศึกษาในกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต รวมทั้งประเพณีและวัตรปฏิบัติตามค่านิยมทางศาสนา เช่น การไปวัดในวันพระ การ

ทำบุญในวันสำคัญทางศาสนา ประเพณีของงานบวช งานศพ งานแต่งงาน ฯลฯ สร้างให้เกิดการพบปะของสมาชิกในชุมชนอย่างสม่ำเสมอ คนในชุมชนจึงรู้จักกันทั้งหมด และรู้จักครอบคลุมไปถึงพ่อแม่พี่น้องเครือญาติด้วย

การปฏิสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องอย่างมากรนี้ เป็นปัจจัยส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และเกิดความร่วมมือร่วมใจระหว่างกัน สร้างความเป็นปึกแผ่นและจิตวิญญาณของชุมชนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

ปัจจัยกำหนดความอ่อนแอของชุมชน

ปัจจัยที่กำหนดความอ่อนแอของชุมชน แบ่งเป็น 2 ส่วน คือปัจจัยความเข้มแข็งเดิมที่เปลี่ยนแปลงไปจากผลกระทบต่าง ๆ ได้แก่

1. โครงสร้างทางสังคมแบบแนวดิ่ง (Vertical)

โครงสร้างทางสังคมแบบแนวดิ่งของชุมชน เป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดให้ชุมชนเกิดความอ่อนแอ เนื่องจากโครงสร้างทางสังคมแบบนี้ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและระหว่างกลุ่ม (องค์กร) เป็นแบบใช้อำนาจหรือแบบบีบบังคับ ทำลายความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของคนส่วนใหญ่ซึ่งอยู่ด้านล่าง ทั้งยังเป็นโครงสร้างที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้น้อยในทุกส่วน เพราะผู้ที่อยู่ในโครงสร้างด้านบนจะใช้อำนาจสั่งหรือบังคับโดยไม่ต้องใช้ความรู้ หรือใช้สติปัญญาหรือแสวงหาความรู้ คอยทำตามคำสั่งของคนข้างบนเท่านั้น นอกจากนี้โครงสร้างแนวดิ่งนี้ยังปราศจากการตรวจสอบทุกท่วงเพราะคนข้างล่างอยู่ได้อำนาจของอีกฝ่ายหนึ่ง

2. ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพิง

โครงสร้างทางสังคมแบบแนวดิ่งอย่างเข้มงวดระหว่างรัฐและชุมชน ได้ทำลายระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองหรือยังชีพของชุมชนให้กลายเป็นเศรษฐกิจแบบพึ่งพิงภายนอก (รัฐ-ธุรกิจ) โดยรัฐกำหนดนโยบายและเป้าหมายความต้องการทางเศรษฐกิจของประเทศ แล้วสั่งการเป็นแผนงานให้ข้าราชการในทุกระดับนำลงไปดำเนินการให้เป็นไปตามที่กำหนด ในพื้นที่ความรับผิดชอบของตนอย่างเคร่งครัด

3. ค่านิยมแบบใหม่ (ตะวันตก)

แต่เดิมนั้น ทัศนคติ ค่านิยม ความเชื่อในด้านต่าง ๆ ของชุมชนโดยทั่วไปนั้นยอมรับว่ามนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ดังนั้นการดำรงชีวิตของมนุษย์จึงต้องเอื้อเพื่อ พึ่งพาชีวิตและเคารพธรรมชาติ ความเชื่อดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงไป ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ทำให้มนุษย์เกิดความเชื่อใหม่ว่ามนุษย์นั้นเป็นศูนย์กลางจักรวาล มีศักยภาพและความสามารถที่จะควบคุมและอยู่เหนือธรรมชาติ จึงสามารถนำธรรมชาติมาจัดการตามความพอใจ จึงนำไปสู่การทำลายธรรมชาติและขาดความสมดุลในการพัฒนามนุษย์ค่านิยมใหม่นี้ได้ทำลายคุณค่าและความสำคัญในการอยู่ร่วมกันอันมีผลกระทบต่อความเป็นปึกแผ่นและจิตวิญญาณของชุมชนอย่างรุนแรง อีกทั้งยังเป็น

ปัจจัยสนับสนุนเศรษฐกิจแบบพึ่งพิงอีกด้วย

4. การศึกษาเพื่อรัฐ

การรวมศูนย์อำนาจของรัฐในการจัดการศึกษาอันมีเป้าหมายพัฒนาเศรษฐกิจไปสู่ความทันสมัย แนวคิดในการจัดการศึกษา คือ

- 4.1 เห็นว่าการศึกษาเป็นเครื่องมือของรัฐมากกว่าเป็นบริการของรัฐ
- 4.2 รัฐผูกขาดการศึกษาเพื่อเป็นไปตามความต้องการของรัฐ ไม่ใช่ผู้เรียน
- 4.3 รัฐเห็นว่าการบริการการศึกษาแบบรวมศูนย์อำนาจ ทำให้การศึกษามี

ประสิทธิภาพ

4.4 การจัดการศึกษาเป็นการจัดเพื่อตอบสนองการผลิตบุคลากรให้กับระบบเศรษฐกิจคำนึงถึงผลกำไร จุดคุ้มทุน และอาศัยกรอบทางเศรษฐกิจ เป็นกรอบการวางแผน ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการจัดการศึกษาดังกล่าวคือ

1. ค่านิยมการพัฒนาแบบใหม่ การเรียนรู้แบบเดิมไม่อาจตอบสนองได้จึงต้องมีการจัดการศึกษาแบบใหม่ เป็นผลให้เกิดผลกระทบต่อความสัมพันธ์และการเรียนรู้ค่านิยมแบบเดิมของสังคม โดยเฉพาะครอบครัว เพราะการศึกษาแยกเด็กออกจากการเรียนรู้ของคนในครอบครัว ทำให้ครอบครัวและชุมชนไม่มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาเป็นการตัดกระบวนการถ่ายทอดค่านิยม วิถีชีวิต ทำให้ไปเรียนรู้จากสื่อมวลชน วิถีชีวิตแบบเมืองทำให้เข้าไปใกล้ชิดกับระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพิง

2. การศึกษาเพื่อชีวิตเปลี่ยนเป็นการศึกษาเพื่อรัฐ เป็นการเรียนรู้เพื่อประกอบอาชีพ หากแต่มีใช้อาชีพในชุมชน แต่เป็นอาชีพในตลาดงานอุตสาหกรรม การค้า การบริการ หรืองานในเมือง ซึ่งเนื้อหาในการเรียนรู้แบบนี้ไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตในชุมชนที่เน้นการพึ่งตนเอง

3. กระบวนการเรียนรู้แบบทางเดียว คือ ครูเป็นศูนย์กลาง เพราะเชื่อว่าครูมีความรู้มากที่สุด แล้วให้ครูถ่ายทอดแก่เด็ก ด้วยการเน้นการท่องจำมากกว่าที่จะเน้นความคิด เป็นการไม่พัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน เหมือนกับกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต

4. กลุ่มผู้นำใหม่

ผลกระทบของระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพิง ค่านิยมแบบใหม่ ระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ การศึกษาเพื่อรัฐ โดยเฉพาะการรวมศูนย์อำนาจการจัดการพัฒนาให้กับข้าราชการ ด้วยความเชื่อว่า ชาวบ้านพัฒนาตนเองไม่ได้ เพราะขาดความรู้ความสามารถในการพัฒนาแบบใหม่ และการที่กิจกรรมหลายด้านถูกโอนไปให้ภายนอกจัดการ เช่นการศึกษา สาธารณสุข ฯลฯเป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลกระทบให้กลุ่มผู้นำตามธรรมชาติที่เคยมีบทบาทนำชุมชนถูกจำกัดโอกาสและบทบาทหน้าที่ไปอย่างมากการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยด้านผู้นำนี้ทำให้ชุมชนอ่อนแอ เนื่องจาก

4.1 เพราะผู้นำใหม่แสดงบทบาทของตนตามระบบโครงสร้างแนวดิ่ง จึงตอบสนองความต้องการด้านบน มากกว่าทำงานเพื่อตอบสนองปัญหาและความต้องการของชุมชน เหมือนแต่ก่อนจึงทำให้ชุมชนอ่อนแอ

4.2 การเปลี่ยนแปลงบทบาทของผู้นำทำให้ขาดกลไกในการประสานความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ เพราะผู้นำใหม่ทำงานแบบฉาบฉวยไม่ก่อให้เกิดการแก้ปัญหาอย่างจริงจังจึงทำให้ปัญหาพอกพูนสร้างความอ่อนแอให้ชุมชนมากขึ้น

4.3 ชุมชนขาดบุคคลที่เป็นตัวอย่างด้านคุณธรรม ที่ผู้นำเก่าเคยมีเพราะว่าผู้นำใหม่มาจากฐานผลประโยชน์ส่วนตัว ขี้ดื้อความร่ำรวย มีอำนาจ มากกว่าเรื่องคุณธรรม

5. ระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจ (Power Relations)

โครงสร้างทางสังคมแบบแนวดิ่ง ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพา ค่านิยมตะวันตกและการศึกษาเพื่อรัฐ เป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์เชิงสังคมซึ่งมีคนเป็นเป้าหมายของความสัมพันธ์ และเน้นที่ “การให้” (ผู้อื่น) มาเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ซึ่งมีอำนาจ เงิน วัตถุ เป็นเป้าหมายและเน้นที่ “การได้” (จากผู้อื่น) เพื่อสนองตอบความต้องการส่วนตัวหรือกลุ่ม ระบบความสัมพันธ์แบบนี้ได้ทำลายคุณค่าของความเอื้ออาทร รักใคร่ เอื้อเฟื้อระหว่างมนุษย์อย่างเสมอภาค มาเป็นการใช้อำนาจ ความรุนแรง การบังคับ การหลอกล่อ กลอุบาย บนความสัมพันธ์ที่ต้องการความได้เปรียบหรืออยู่เหนือกว่า ชุมชนจึงอ่อนแอยิ่งขึ้น

6. ระดับการปฏิสัมพันธ์และติดต่อสื่อสารที่ลดน้อยลง

โครงสร้างทางสังคมแบบแนวราบ ระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพิง และค่านิยมตะวันตกที่ส่งเสริมบุคคลให้พอใจในความสุขทางวัตถุ โดยละเลยความสุขในสัมพันธภาพกับบุคคล การจัดการศึกษาเพื่อรัฐ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในครอบครัว ชุมชน ตลอดจนถึงปัจจัยความสัมพันธ์เชิงอำนาจ สื่อมวลชน โดยเฉพาะโทรทัศน์ซึ่งสร้างความบันเทิงและเป็นที่นิยมอย่างมากของชาวบ้าน เป็นปัจจัยที่มีผลให้การปฏิสัมพันธ์ และการติดต่อสื่อสารภายในชุมชนลดน้อยลง ชุมชนมีเงื่อนไขของกิจกรรมที่จะพบปะกันน้อยมากไม่เหมือนกิจกรรมในวิถีชีวิตแบบเดิม

การลดลงของปัจจัยดังกล่าว มีผลกระทบโดยตรงต่อความเป็นปึกแผ่นของชุมชนและส่งผลกระทบต่อไปอีกถึงพลังของการแก้ไขปัญหาในชุมชน เพราะขาดการปรึกษาหารือในปัญหาของชุมชน ปล่อยให้ปัญหาต่าง ๆ สะสมเพิ่มพูน นอกจากนี้ยังทำให้ชุมชนลดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน ไปเรียนรู้ทางเดียวจากสื่อมวลชนและอื่น ๆ

ปัจจัยใหม่ที่เพิ่มความอ่อนแอของชุมชน

1. การแผ่ขยายอิทธิพลของสื่อมวลชน เงื่อนไขที่ชุมชนเปิดมากขึ้น จากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และความก้าวหน้าในการติดต่อสื่อสารคมนาคม มีผลให้ปัจจัยภายนอก

เข้ามามีอิทธิพลต่อชุมชนเพิ่มมากขึ้นเป็นลำดับ นับตั้งแต่เริ่มแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 มาจนกระทั่งถึงยุคโลกาภิวัตน์ (Globalization) ปัจจัยภายนอกที่มีผลกระทบให้เกิดความอ่อนแอต่อชุมชนที่สำคัญมากคือ สื่อมวลชน โดยเฉพาะโทรทัศน์

โทรทัศน์เป็นสื่อการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ แต่มีอิทธิพลสูงมากต่อการเปลี่ยนแปลงค่านิยมดั้งเดิมไปสู่ค่านิยมแบบใหม่ที่สนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่เอื้อประโยชน์ให้แก่รัฐและธุรกิจ (ซึ่งเป็นผู้ควบคุมและกำหนดเนื้อหาสาระของรายการที่นำเสนอ) โทรทัศน์เป็นเครื่องมือสำคัญในการส่งเสริมการตลาดของธุรกิจโดยผ่านการโฆษณาและรายการต่าง ๆ (โดยเฉพาะละคร) ที่สร้างรสนิยมใหม่ ค่านิยมใหม่ของวิถีชีวิตแบบเมือง และวัฒนธรรมบริโภคนิยมให้แก่ผู้ชม นอกจากนี้โทรทัศน์ยังมีอิทธิพลส่งเสริมระบบรัฐให้เกิดความเข้มแข็ง เนื่องจากผู้ชมส่วนมาก (โดยเฉพาะในชนบท) มีแนวโน้มเชื่อถือข่าวสารจากโทรทัศน์มากกว่าสื่อประเภทอื่น รัฐจึงมักใช้โทรทัศน์เป็นสื่อในการโฆษณาชวนเชื่อ และสร้างทัศนคติด้านการปกครองและด้านอื่น ๆ แก่ประชาชน

การขยายตัวของบริการไฟฟ้าและระบบการสื่อสาร ทำให้โทรทัศน์ขยายอิทธิพลไปสู่ชุมชนต่าง ๆ ได้อย่างง่ายดาย รวดเร็วและใกล้ชิดมาก ทำให้ค่านิยมแบบใหม่เข้มแข็งและมีพลังมากยิ่งขึ้น มีอิทธิพลต่อการเรียนรู้มากกว่าระบบการศึกษา ครอบครัวยุคใหม่ โทรทัศน์จึงเป็นปัจจัยหนุนให้ธุรกิจอุตสาหกรรมออกจากชุมชนได้ง่ายขึ้น โดยผ่านการบริโภค (ที่กระตุ้นด้วยการโฆษณา และส่งผลกระทบอ้อมให้เกิดการไหลออกของทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งบุคคลที่มีคุณภาพของชุมชนไปให้เมืองด้วย

นอกจากนี้ โทรทัศน์และสื่อบันเทิงต่าง ๆ ยังมีผลกระทบต่อความสัมพันธ์ของคนในชุมชนโดยอ้อมด้วย เนื่องจากเป็นสื่อที่มีรูปแบบส่วนบุคคล ลดระดับการปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในครอบครัวและในชุมชนลง ทำให้โทรทัศน์ยังมีอิทธิพลในเชิงครอบงำได้ง่ายเพราะขาดการพูดคุยแลกเปลี่ยนความเห็นและวิพากษ์วิจารณ์

2. การครอบงำการพัฒนาโดยระบบราชการ การที่รัฐรวมศูนย์อำนาจการจัดการงานพัฒนา โดยอาศัยระบบราชการเป็นกลไกดำเนินการนั้น ได้ทำให้ข้าราชการเข้ามาเกี่ยวข้องและมีบทบาทกระทบต่อชุมชนสูงมากและเป็นปัจจัยสร้างความอ่อนแอให้แก่ชุมชนอย่างยิ่งเนื่องจาก

2.1 ในระบบราชการมีค่านิยมเจ้าขุนมูลนาย และวัฒนธรรมอำนาจนิยม ซึ่งเมื่อเสริมด้วยค่านิยมการพัฒนาแบบใหม่ที่เห็นว่าชาวบ้านยังไม่สามารถพัฒนาตนเองได้ทำให้ข้าราชการส่วนใหญ่มีแนวโน้มที่จะใช้อำนาจสั่งการในการพัฒนา เป็นการทำลายศักยภาพในการคิด และการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการพัฒนาชุมชน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในงานพัฒนาโดยข้าราชการ ที่มีทัศนคติในการทำงานแบบดังกล่าวจึงมีลักษณะฉาบฉวย และล้มเหลว เนื่องจากมิได้พัฒนาขึ้นมาจากฐานของชุมชน และชุมชนไม่ได้มีส่วนร่วมในกระบวนการคิดและตัดสินใจ

2.2 โครงสร้างของระบบราชการที่มีลักษณะแนวดิ่ง รวมศูนย์อำนาจที่ส่วนกลางแล้วส่งการลงมาเป็นลำดับจากกระทรวงลงมาถึงชุมชนเป็นอุปสรรคสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้กลไกของการพัฒนามีประสิทธิภาพต่ำในการทำงาน เนื่องจากโครงสร้างมีความทื่อทะ ไม่คล่องตัว และมีการสั่งการทางเดียว จากบนลงล่าง ในขณะที่การพัฒนาชุมชนมีความแตกต่างในเรื่องของพื้นที่ ทรัพยากร วัฒนธรรม ปัญหา ฯลฯ แต่การสั่งการจากระดับบนมีลักษณะครอบจักรวาล ทำให้คำสั่งไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงที่ลักษณะเฉพาะ จึงไม่สามารถสนองตอบต่อปัญหาของชุมชนได้

นอกจากนี้ โครงสร้างการบังคับบัญชาที่รวมศูนย์ มีผลให้ข้าราชการต้องปฏิบัติตามนโยบายให้ได้ เพื่อความก้าวหน้าในหน้าที่การงาน จึงทำให้เกิดการทำงานที่ฉาบฉวย และมุ่งที่ผลลัพธ์มากกว่ากระบวนการเรียนรู้ และกลายเป็นการทำเพื่อสนองประโยชน์ของภายนอก และของตัวข้าราชการมากกว่าชุมชน งบประมาณที่ใช้ในดำเนินการจึงสูญเปล่าโดยปริยาย

2.3 การขยายตัวของผลประโยชน์ทางธุรกิจในระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพิงได้ทำให้เกิดกลุ่มผลประโยชน์ที่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจทั้งในชุมชนและนอกชุมชนกลุ่มดังกล่าวได้เชื่อมต่อเข้ากับข้าราชการ ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีอำนาจในการปกครองและบริหารงานตามกฎหมาย เพื่อให้กลุ่มข้าราชการอำนวยการประโยชน์ให้แก่ตนเอง จึงเกิดการฉ้อราษฎร์บังหลวงงบประมาณของการพัฒนาทั้งโดยตรงและโดยอ้อม และการอำนวยการประโยชน์ให้แก่กลุ่มอิทธิพลต่าง ๆ โดยมีขอบการรวมกันของข้าราชการและกลุ่มผลประโยชน์ทางธุรกิจ แม้จะกระทบทางอ้อมแต่ส่งผลกระทบโดยตรงเฉพาะถ้าชุมชนมีความอ่อนแอจากปัจจัยอื่น ๆ อยู่แล้ว เนื่องจากทำให้อำนาจชุมชนเกิดขึ้นได้ยากและถูกขัดขวาง เมื่อชุมชนปราศจากอำนาจ ก็ไม่สามารถจะรักษาผลประโยชน์ที่พึงจะเป็นของชุมชนได้

3. กลไกของตลาดและอำนาจของธุรกิจ ระบบเศรษฐกิจที่พัฒนาขึ้นมาจากแนวคิดการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยได้ทำให้กลุ่มผู้ประกอบการธุรกิจทั้งในภาคเกษตรกรรม อุตสาหกรรม การบริการ เติบโตและเข้มแข็งขึ้นเป็นลำดับ โดยอาศัยความร่วมมือจากภาคการเมืองและราชการ การผูกประสานประโยชน์ร่วมกันระหว่างภาครัฐและธุรกิจ ได้สร้างผลกระทบทางอ้อมต่อชุมชนอย่างรุนแรงยิ่ง เพราะเป็นการประสานผลประโยชน์ที่นำไปสู่การกำหนดนโยบายของประเทศในเรื่องของการใช้ทรัพยากร งบประมาณ แนวทางการพัฒนาและการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ฯลฯ ที่จะเอื้อต่อกลุ่มผลประโยชน์ทั้งสามเช่นเดิมมากกว่าประโยชน์ของประชาชน ช่องว่างทางรายได้ ฐานะความเป็นอยู่ ที่ทวีความแตกต่างกันมากยิ่งขึ้นระหว่างกลุ่มร่ำรวย(เมือง) และกลุ่มยากจน(ชนบท) ตามรายงานที่ปรากฏในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 เป็นเครื่องบ่งชี้ที่ชัดเจน

การประสานประโยชน์ของธุรกิจกับราชการ ที่ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงและโดยตรงต่อชุมชน คือ นโยบายของรัฐบาลในการให้สิทธิประโยชน์การใช้ทรัพยากรแก่ธุรกิจมากกว่าชุมชน เริ่มตั้งแต่การให้สัมปทานป่าไม้ แร่ธาตุ ของป่า ฯลฯ ซึ่งมีผลกระทบต่อดินทำกิน ที่อยู่อาศัย และการกินอยู่ของชุมชน นโยบายส่งเสริมการลงทุนทางอุตสาหกรรม การเกษตร การส่งออกอื่น ๆ และการขยายตัวของธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ (โดยเฉพาะรีสอร์ท สนามกอล์ฟ) มีผลกระทบต่อการใช้น้ำ ใช้น้ำในชนบททั้งโดยตรงและโดยอ้อม มีน้ำขังในหลายกรณียังก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อม น้ำเสียดินเสีย อากาศเป็นพิษ ฯลฯ และทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย ระบบนิเวศน์ถูกรบกวน ก่อผลเสียต่อการทำมาหากินของชุมชนทั้งเฉพาะหน้าและระยะยาว

4. การไหลออกของทรัพยากรมนุษย์ในชุมชน ผลกระทบจากความยากจนอันเนื่องมาจากปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และการขาดที่ดินทำกิน แหล่งน้ำ มีผลให้สมาชิกของชุมชนทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ชายและหญิง ต้องดิ้นรนหาเลี้ยงชีพนอกชุมชน เกิดการอพยพย้ายถิ่นที่อยู่ทั้งแบบถาวรและชั่วคราว โดยจุดหมายมักจะเป็นในเมือง

การศึกษาเพื่อรัฐ ก็เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ก่อผลกระทบให้เกิดการไหลออกของสมาชิกในชุมชน โดยเฉพาะสมาชิกวัยทำงานที่มีความรู้ความสามารถ การไปศึกษาต่อนอกชุมชนมีผลให้เมื่อจบการศึกษาแล้วส่วนใหญ่จะย้ายที่อยู่ไปทำงานในเมืองเพราะในเมืองมีงานที่ตรงกับการศึกษา นอกจากนี้อิทธิพลของค่านิยมความทันสมัยและการบริโภคทำให้สมาชิกชุมชนละทิ้งถิ่นไปอาศัยในเมืองแทนด้วยความสมัครใจ

การอพยพย้ายถิ่นมีผลกระทบให้เกิดความอ่อนแอได้มากโดยเฉพาะในชุมชนที่มีการย้ายถิ่นของประชากรวัยแรงงาน หรือวัยหนุ่มสาว เพราะเป็นการไหลออกของทรัพยากรมนุษย์ที่ถือว่าเป็นกำลังสมองและเป็นพลังของชุมชน

ปัจจัยที่กำหนดความเข้มแข็งและอ่อนแอที่กล่าวมานั้นแต่ละประการเกี่ยวโยงกัน เป็นปัจจัยส่งผลซึ่งกันและกันและเป็นปัจจัยผูกพันซึ่งกันและกันด้วย (อุทัย คุลยเกษม และอรศรีงามวิทย์ พ.ศ.2540, 36)

ชวลีพร วิมุกตานนท์ ศึกษากรณีกลุ่มท้องถิ่นกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท : กรณีศึกษา, บ้านห้วยเม็ง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ผลการศึกษาสรุปได้ว่า

1. ระบบราชการเป็นกลไกใหญ่ในการพัฒนา ความสำเร็จของกลยุทธ์การพัฒนาจึงเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน จึงต้องอาศัยระบบราชการและวัฒนธรรมภายในระบบราชการที่เอื้ออำนวยนอกเหนือนโยบาย กลวิธี และระบบการดำเนินงานแล้ว ความสำเร็จของการมีส่วนร่วมของประชาชนยังขึ้นอยู่กับตัวประชาชนหรือชุมชนของเขาด้วย

2. บทบาทจากหน่วยงานพัฒนาภายนอก ควรสนับสนุนกลุ่มท้องถิ่นที่มีอยู่แล้วให้มีความมั่นคงและมีประสิทธิภาพมากขึ้นโดยให้คงความเป็นเอกภาพของกลุ่มไว้คือให้สามารถพึ่งตนเองได้อย่างเป็นอิสระทั้งแนวความคิดและการดำเนินงาน เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่แท้จริงของกลุ่มเพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองในที่สุด

สีลาภรณ์ นาคทรพรพ (2541, 239) เสนอกรอบสำหรับเครื่องชี้วัดองค์กรชุมชนเข้มแข็ง โดยแบ่งออกเป็น 4 หัวข้อหลัก ดังนี้

1. ภูมิปัญญา ระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า ระบบความคิดของชุมชน
2. การจัดการกลุ่ม / องค์กรชุมชน
3. กระบวนการเรียนรู้และการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน
4. ผลกระทบจากการดำเนินงานขององค์กรชุมชนในด้านต่าง ๆ

1. ภูมิปัญญา ระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า ระบบความคิดของชุมชน

ภูมิปัญญา ถือเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เนื่องด้วยปัญญาตลอดจนระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า ระบบความคิดของชุมชนนั้นคือเครื่องยึดเหนี่ยวเชื่อมโยงคนในชุมชนเอาไว้ด้วย

ภูมิปัญญาที่มีอยู่ในชุมชน หรือที่เรียกกันว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือภูมิปัญญาพื้นบ้านนั้น หมายถึง องค์ความรู้ต่าง ๆ ที่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ได้แก่ การทำมาหากิน การกินอยู่หลับนอน ในชีวิตประจำวัน การจัดการเกี่ยวกับปัจจัยสี่ได้แก่ บ้านเรือนที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ยารักษาโรค ภูมิปัญญาเหล่านี้เป็นบ่อเกิดของพฤติกรรมของบุคคลและสังคม ซึ่งถูกถ่ายทอดมาเป็นระบบความเชื่อระบบคุณค่า หรือระบบความคิดของสมาชิกในชุมชน รูปแบบของการถ่ายทอดอาจมีทั้งที่ถูกบันทึกเป็นตำราหรือคู่มือต่าง ๆ เช่น สมุดข่อย ใบลาน ตำรายา สมุนไพร ฯลฯ หรือถ่ายทอดโดยการบอกเล่าตามความทรงจำ หรือการยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา

จากการศึกษารวบรวมและวิเคราะห์ภูมิปัญญาชาวบ้านมีข้อสรุปบางประการที่น่าสนใจคือ ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นเรื่องเป็นราวความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ ป่าเขา สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ซึ่งอาจจัดหมวดหมู่ได้เป็น 4 ประเภท คือ

- 1) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย ได้แก่ องค์ความรู้ต่าง ๆ เช่น การเลือกตั้งบ้านเรือน การเลือกไม้ปลูกเรือน วิธีการปลูกเรือน การตัดไม้ การสร้างประตูบ้าน ประตูเรือน การตั้งศาลพระภูมิในบ้าน กาลเวลาและฤกษ์ยามในการปลูกเรือน การปลูกไม้ในบ้าน เป็นต้น

2) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการทำมาหากิน เช่น ความรู้เกี่ยวกับความเป็นมาของข้าวและเทพเจ้าแห่งข้าว การคุ้มครองป้องกันข้าว การบำรุงรักษาข้าว การใช้ประโยชน์ข้าว การเตรียมดิน การประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ในไร่นา ข้อปฏิบัติต่าง ๆ ต่อข้าว การดูแลรักษาข้าว การคัดเลือกพันธุ์ข้าว และการทำมาหากินอื่น ๆ เป็นต้น

3) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับชีวิต เช่น การวิเคราะห์เหตุการณ์ต่าง ๆ วิเคราะห์การเจ็บไข้ได้ป่วย วิเคราะห์ข้อมูลข่าวสาร วันเวลา ทิศทาง คาลาอาคม พระภูมิ การสร้างความเป็นสง่าราศี การกล่อมลูก การเลือกเสื้อผ้า เป็นต้น

4) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับยาสมุนไพร และการรักษาโรค เช่น การตรวจอาการ การรักษา เครื่องยาสมุนไพร หมวดยาต่าง ๆ เป็นต้น

บทเรียนจากนักพัฒนาในหลายกรณีได้ชี้ว่า การสร้างภูมิปัญญา คือหัวใจสำคัญในการแก้ไขปัญหาทุกด้านของชุมชนเป็นการเริ่มจากสำนึกของคน และนำไปสู่พฤติกรรมที่แสดงออกต่อระบบเศรษฐกิจ ระบบสังคม และระบบนิเวศ

2. การจัดการกลุ่ม/องค์กรชุมชน

กลุ่มหรือองค์กรชุมชน ถือเป็นกลไกที่สำคัญยิ่งในการพัฒนาชุมชนให้เกิดความยั่งยืน นพ.ประเวศ วะสี ได้ให้ข้อสรุปไว้ว่า องค์กรชุมชนหรือองค์กรชาวบ้านในระดับหมู่บ้านหรือเล็กกว่าหมู่บ้าน คือ ภูเขาสำคัญของความยั่งยืนของสังคมทั้งหมดเพราะองค์กรดังกล่าว คือรูปแบบการรวมตัวทางสังคมที่ทำให้เกิดอำนาจทางสังคมที่จะต้องถ่วงดุลกับอำนาจรัฐและอำนาจเงิน

3. กระบวนการเรียนรู้และการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนนับเป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้เนื่องจากการยกระดับความสามารถในการคิดวิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ หาทางเลือกของการแก้ไขปัญหา การตัดสินใจเลือกทางในการแก้ปัญหาและการสรุปบทเรียน เพื่อยกระดับสติปัญญาให้สูงขึ้น กระบวนการดังกล่าวเป็นกระบวนการที่ครอบคลุมทั้งเรื่องการปลูกจิตสำนึกของคนในการที่จะมุ่งมั่นและพึ่งตนเอง และเรื่องของการพัฒนาความรู้และทักษะในการจัดการกับปัญหาใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นได้อย่างเท่าทันการเปลี่ยนแปลง

4. ผลกระทบจากการดำเนินงานขององค์กรชุมชนในด้านต่าง ๆ

กิจกรรมหลักที่สำคัญในการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชนประกอบด้วย 1) การศึกษาดูงาน เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลใหม่อันจะนำมาซึ่งการสร้างภูมิปัญญา และ 2) เวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้อันเป็นเครื่องมือในการ “ระดมสมอง” ของชาวบ้านในการวิเคราะห์ข้อมูลใหม่ร่วมกัน และในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพิ่มเติมจากกันและกันทั้งในระดับชุมชนและระหว่างชุมชน

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2540, 48- 52) กล่าวถึงวัฒนธรรมชุมชนที่ทำให้พึ่งตนเองได้ว่า

ณ ระดับหมู่บ้านมีวัฒนธรรมชุมชนวัฒนธรรมชาวบ้าน ซึ่งมีคุณลักษณะเป็นเอกภูมิ (Uniqueness) ความไม่เหมือนใครคือนำใจการช่วยเหลือซึ่งกันและกันด้วยความเต็มใจ อย่างเต็มที่ ตัวอย่างในกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ผ่านมามี การลงแขกในการดำนาเกี่ยวข้าว นวดข้าว ผัดข้าว ดำข้าว สร้างบ้าน ฯลฯ รวมทั้งการช่วยเหลือซึ่งกันและกันในกิจกรรมสังคม เช่นการทำบุญบวชนาค แต่งงาน งานศพ และการร่วมกันป้องกันภัยอันตรายที่จะมาถึงหมู่บ้าน การช่วยเหลือกันเองในชุมชน ทำให้หมู่บ้านช่วยตัวเองได้ คงอยู่ได้โดยไม่ต้องพึ่งรัฐ

การรวมกลุ่มช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เช่นกลุ่มออมทรัพย์ ซึ่งทำหน้าที่คล้ายธนาคารในหมู่บ้าน ธนาคารข้าว ธนาคารควาย ฯลฯ มีความสำคัญมากชาวบ้านคิดช่วยเหลือพึ่งพากันเอง ก่อนทำกิจกรรมรวมกลุ่มระหว่างกันก่อน ก่อนที่คิดพึ่งพาภายนอก และในการติดต่อกับภายนอกก็ต้องติดต่อแบบชาวบ้านรวมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนมีสายใยภายในชุมชนที่แน่นหนาการรวมกลุ่มช่วยเหลือซึ่งกันและกันในหมู่บ้าน จึงเป็นมาตรการที่จะต้องรองกับภายนอกได้เป็นอย่างดีอีกทั้งต่อไปคงจะมีการขยายการช่วยเหลือซึ่งกันและกันให้เป็นระหว่างหมู่บ้านด้วยให้มีสายใยเป็นตาข่าย (Network) ของชาวบ้านขึ้นมา

ชาวบ้านควรจะทำการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองให้พอเพียงในตัวเองก่อนเพราะเขาไม่สามารถควบคุมตลาดได้ควรทำการเกษตรผสมผสานปลูกพืชหลายอย่างและเลี้ยงสัตว์รวมทั้งทำหัตถกรรมในครัวเรือนด้วยไม่ใช่ปลูกแต่พืชเศรษฐกิจชนิดใดชนิดหนึ่งแต่เพียงอย่างเดียว ผลิตเลี้ยงตัวเองให้พอเพียงก่อน เหลือแล้วค่อยขายจึงจะมีพลังต่อรองกับพ่อค้า